

Dějepisné atlasy v Čechách, součást evropské atlasové kartografie 19. století

JITKA MOČIČKOVÁ

KLÍČOVÁ SLOVA

dějepisné atlasy, 19. století, historická kartografie, Čechy, bohemika

ÚVOD

Dějepisným atlasům jako specifickému žánru atlasové tvorby začala být věnována větší pozornost teprve v poměrně nedávné době. Ačkoliv se jednotliví badatelé zcela neshodují v období vzniku tohoto typu atlasů, lze jistě předzvěsti a prvopočátky sledovat již od Orteliova Parergonu. V 17. i 18. století vycházela další díla, z nichž některá již mají velice blízko k tomu, co si dnes pod pojmem „dějepisný atlas“ představujeme. Tento vývoj vrcholí v 19. století např. atlasy Christiana Kruseho, Heinricha Kieperta a především Karla Sprunera, který je právem označován za „zakladatele moderního dějepisného atlasu“. V 19. století navíc dochází k velkému rozvoji historie jako vědní disciplíny. Období historismu s sebou přineslo zvýšený zájem o dějiny i ze strany širší veřejnosti a v souvislosti s tím i větší poptávku po historicko-kartografických pracích. Dalším ovlivňujícím faktorem bylo také budování školského systému a rozvoj školství obecně, což nutně vyžadovalo zpracování a vydávání školních dějepisných atlasů, a to v takové míře, že školní atlasy postupně zcela převážily a tvořily drtivou část celkové produkce historických atlasů.¹

1 Základní literatura k problematice historických atlasů: BLACK, Jeremy. Historiographical review. Historical atlases. *The Historical Journal* 37, 1994, 3, s. 643–667. TÝŽ. *Maps and history. Constructing images of the past*. New Haven, Connecticut 1997, ISBN 978-0-300-08693-5. DÖRFLINGER, Johannes. *Geschichtsatlanten vom 16. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*. In: *400 Jahre Mercator, 400 Jahre Atlas. Die ganze Welt zwischen zwei Buchdeckeln, eine Geschichte der Atlanten*, Wolf, Hans (Ed.). Weissenhorn 1995, s. 179–198. GOFFART, Walter. *Historical atlases. The first three hundred years, 1570–1870*. Chicago 2003, ISBN 978-0-226-30071-9. HOFMANN, Catherine. La genèse de l'atlas historique en France (1630–1800). *Pouvoirs et limites de la carte comme œil de l'histoire. Bibliothèque de l'École des Chartes* 158, 2000, s. 97–127. LEHN, Patrick. *Deutschlandbilder. Historische Schulatlanten zwischen 1871 und 1990. Ein Handbuch*. Köln 2008, ISBN 978-3-412-20122-7. SCHRAMM, Manuel. The beginnings of historical consciousness. Historical atlases in the eighteenth century. *CES papers – open forum* 21,

První pokusy o české dějepisné atlasy se objevují v polovině 19. století, tedy v době, kdy již byly základní forma a směřování tohoto typu dokumentů úspěšně nastaveny a nastartovány a bylo možné čerpat inspiraci z bohatého množství zahraničních děl především německé provenience, která v té době udávala tón celé evropské historicko-kartografické produkci.

Českým dějepisným atlasům dosud věnoval významnější pozornost pouze Ludvík Mucha ve svém poměrně stručném, avšak informačně velice bohatém článku z počátku šedesátých let minulého století.² Omezil se však pouze na atlasy jazykově české. Katalogizační záznamy dějepisných atlasů vydaných do roku 1918 na území celé monarchie jsou obsaženy v první části rozsáhlého díla *Atlantes Austriaci*.³ V tomto příspěvku budou sledovány všechny bohemikální dějepisné atlasy vydané v období mezi lety 1850–1900, tj. 1) díla, která byla vydána na území Čech, 2) díla jazykově česká, 3) díla českých autorů.

VÁCLAV MERKLAS A PRVNÍ ČESKÝ DĚJEPISNÝ ATLAS

První český dějepisný atlas byl výsledkem činnosti významného českého kartografa a rytce Václava Merklase (1809–1866).⁴ Již roku 1843 vydal Merklas první mapu ze zamýšleného souboru dějepisných map „*Obor*

2014–2015, s. 1–50. Dostupný z WWW: <https://ces.fas.harvard.edu/files/working_papers/CES_OFWP_21.pdf> [cit. 2015–02–27]. SCHRAUT, Sylvia. *Kartierte Nationalgeschichte. Geschichtsatlanten im internationalen Vergleich 1860–1960*. Frankfurt am Main 2011, ISBN 978-3-593-39427-5.

2 MUCHA, Ludvík. České historické atlasy. *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 66, 1961, č. 3, s. 239–251.

3 KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), *Atlantes Austriaci = Österreichische Atlanten. Kommentierter Katalog der österreichischen Atlanten von 1561–1994, 1. Bd. 1561–1918*. Wien 1995, ISBN 3-205-98369-6. Na zpracování partie k problematice českých zemí se významně podílel právě Ludvík Mucha.

4 Životu a dílu Václava Merklase se dlouhodobě věnoval Ludvík Mucha. Viz MUCHA, Ludvík, Václav Merklas. Život a dílo pražského rytce-kartografa, autora prvních českých zeměpisných atlasů. *Kartografický přehled*, 1950, č. 5, s. 19–41 a 81–88. TÝŽ. Nové poznatky o životě a díle Václava Merklase. K dvoustému výročí Merklaseva narození. In: *Z dějin geodézie a kartografie 15. ŠVEJDA, Antonín (Ed.)*, Praha 2011, s. 66–80. Zde jsou uvedeny odkazy na další literaturu a autorovy články k tomuto tématu.

země starým známý“, dále však pracoval velice pomalým tempem a teprve v roce 1850 byl v prodeji celý soubor o 10 mapách pod názvem **Atlas starého světa**. Byl však pravděpodobně prodáván v nesvázané formě. Jako atlas byl soubor vydán pod nezměněným názvem v roce 1853 nakladatelem Karlem André.⁵ Téhož roku vyšlo u nakladatelství André i druhé vydání atlasu,⁶ které bylo rozšířeno o dvě nové mapy (Řecko a Itálie) a na původních mapách došlo k několika drobným úpravám.

Je však důležité podotknout, že se nejedná o původní dílo. Atlas je velmi věrnou kopií Perthesovým nakladatelstvím prakticky každoročně vydávaného atlasu *SchulAtlas der Alten Welt*,⁷ který obsahoval mapy podle d'Anvilla, Mannerta, Ukerta, Reicharda, Kruseho a Wilhelma. V Merklasově atlasu však žádný zdroj map nebo odkaz na jiné dílo nejsou uvedeny. Nově přidané mapy z druhého vydání byly převzaty z díla *Historisch-geographischer Atlas der alten Welt* od Heinricha Kieperta.⁸

Jako pionýrské dílo české produkce historických atlasů byl Merklasův atlas pravděpodobně kladně přijímán, o čemž svědčí hned dvě vydání v jednom roce.⁹ Rakouský tisk však v roce 1855 otiskl zdrcující kritiku druhého vydání tohoto atlasu z pera Gustava Linkera, která byla zakončena větou „*Wie eine solche Arbeit eine zweite Auflage erleben konnte, ist schwer zu begreifen*.“¹⁰ Proti této kritice se Merklas v tomtéž periodiku ohradil a zřekl se odpovědnosti za toto vydání Atlasu starého světa, které bylo, dle jeho slov, sestaveno bez jeho vědomí.¹¹ Ludvík Mucha se domnívá, že mohl být tento atlas během omezeného proniknutí češtiny na některé střední školy po určitou dobu používán jako učební pomůcka, o čemž by svědčila i dvě vydání v jediném roce. K této hypotéze však chybí doklady. Jistý náznak poskytuje Linkerova neblahá recenze, ve které uvádí,

5 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 B 000177. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12272791>> [cit. 2015–03–01]. Fond Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty UK, sig. 264/5.

6 Fond Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty UK, sig. 264/6.

7 *Schul-Atlas der Alten Welt = Orbis Terrarum Antiquus. Nach D'Anville, Mannert, Ukert, Reichard, Kruse, Wilhelm u. a. bearbeitet*. Gotha 1824–1852 (celkem 23 vydání).

8 KIEPERT, Heinrich, *Historisch-geographischer Atlas der alten Welt*. 9. verb. Aufl., Weimar 1851.

9 Ludvík Mucha uvádí, že byl atlas v národním tisku vřele uvítán a doporučován českým studentům jako učební pomůcka. Odkaz na recenzi v České věce je však chybný, jelikož v roce 1854 toto periodikum vůbec nepocházelo. Viz MUCHA, Ludvík, c.d., s. 240 a KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 155. Žádnou recenzi v českém tisku se autorce doposud nepodařilo objevit.

10 Recenze Gustava Linkera viz LINKER, Gustav. Atlas starého světa. *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 6, 1855, s. 645–650.

11 „... Herr Prof. W. Merklas in Leutschau erklärt in einem Briefe an die Red., dass diese zweite Auflage, obgleich er auf dem Titel als deren Herausgeber bezeichnet werde, ohne sein Wissen vom Verleger veranstaltet sei, er also die Verantwortung für die Fehler derselben ablehnen müsse. Alle in jener Recension gegen Hm. Merklas ausgesprochenen Bemerkungen treffen mithin nicht diesen, sondern den von der Verlagshandlung verschwiegenen Bearbeiter der zweiten Auflage.“ In: *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 7, 1856, s. 172.

že se jedná o první dílko, které se po reorganizaci školství v Rakousku pokusilo poskytnout studentům kartografické znázornění starověkého světa.¹²

Atlas sestává z titulního listu se seznamem map a ručně kolorovaných mapových listů (mědirytiny). Není opatřen žádným doprovodným textem. Jednotlivé mapy se od sebe výrazně liší svým grafickým provedením. Nejmarkantnějšími odlišnostmi v grafické úpravě se vyznačují dvě nově přidané mapy z 2. vydání. Ve prospěch zpracovatele atlasu je třeba zmínit, že mapy byly opatřeny českou nomenklaturou. Převážná většina map obsahuje grafické měřítko. Až na jedinou výjimku (tažení Alexandra Makedonského, mapa č. IV *Krajiny mezi Eufratem a Indem*) v mapách nejsou znázorněny žádné dynamické děje. Uvedeno není ani přesnější časové vymezení jednotlivých mapových listů, jedná se tak z větší části pouze o zobrazení určitého regionu v blíže nespécifikovaném období starověku.¹³ Toto schéma pro atlasy starověku však bylo v období vydání Merklasova díla dosud zcela běžné. Z geografického hlediska je kromě Evropy sledována také oblast Asie a Afriky (Malá Asie a Sýrie, Palestina, oblast mezi Eufratem a Indem, Afrika a Arábie apod.).

ATLAS Z NAKLADATELSTVÍ BEDŘICHA TEMPSKÉHO

V pořadí druhý dějepisný atlas v Čechách vyšel v pražském německém nakladatelství Friedricha (Bedřicha) Tempského (1821–1902), které vydávalo mimo jiné mnoho historických publikací od významných českých osobností (František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, Pavel Josef Šafařík, Karel Jaromír Erben).¹⁴ Útloukný německojazyčný svazek o pouhých 6 listech byl vydán v roce 1857,¹⁵ tj. 4 roky po Merklasově počínání, pod názvem **Atlas zu Höfler's Welt-Geschichte**.¹⁶ Jak je již z názvu patrné, vyšlo dílko

12 „Wenn wir bedenken, dass das vorliegende Werkchen das erste ist, das nach der Reorganisation des Studienwesens in Österreich es versucht, dem Bedürfnisse der Schüler nach einer kartographischen Darstellung der alten Welt abzuwehnen, ...“ Viz LINKNER, Gustav. c.d., s. 645. O Merklasově atlasu se podrobněji zmiňuje MUCHA, Ludvík. *České historické atlasy*, c.d., s. 239–240. TÝŽ. K dvoustému výročí narození českého kartografa Václava Merklase. In: *Historické mapy. Recenzovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej 9. septembra 2009 v Slovenskom národnom archive v Bratislave*, FENCÍK, Róbert (Ed.). Bratislava 2009, s. 133–138. Katalogizační záznam obou vydání atlasu viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 155–156.

13 Vyskytují se však výjimky, např. zmíněná mapa zobrazující tažení Alexandra Makedonského nebo mapa č. I., která obsahuje vymezení hranic za vlády císaře Traiana.

14 Nakladatelův medailonek se nachází v Ottově slovníku naučném, viz OTTO, Jan (Ed.). *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, 25. díl T–Tzschirner, Praha 1906, s. 211. Dále heslo Karl Friedrich Rudolf Tempesky v *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, 14. Bd., 65. Lfg. 2014, s. 245. Dostupné z WWW: <<http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>> [cit. 2015–03–14].

15 Datace není v atlasu přímo uvedena, jediným vodítkem v atlasu je vročení na listu č. 3, kde je uveden rok 1857. Toto datum bylo dále potvrzeno díky oznámení o vydání atlasu v časopise *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*. Viz *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde N.F.* 3, 1857, s. 574.

16 Fond Moravské zemské knihovny v Brně, sig. 98288.

pravděpodobně jako atlasový doplněk k učebnici významného německého profesora historie a vedoucí osobnosti německého konzervativního proudu na pražské univerzitě Karla Adolfa Constantina Höflera¹⁷ (1811–1897) *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte*,¹⁸ která byla určena pro žáky nižšího stupně gymnázia a středních škol a jejíž díl k dějinám starověku vyšel rovněž v roce 1857 u Tempského. Autor atlasu není uveden, Höflerův autorský podíl na tomto díle se prozatím nepodařilo doložit, nicméně se jeví jako pravděpodobné, že na jeho vytvoření mohl mít nějaký vliv. Je však třeba podotknout, že ani toto dílo není původní, opět se jedná o mapy převzaté z děl renomovaných kartografů (Spruner, Kiepert apod.), kteří však v atlasu nejsou uvedeni.

Atlas tvoří 6 map na 5 mapových listech (litografie) a 1 list s vyobrazením athénské akropole (dřevoryt).¹⁹ Není doplněn žádným textem, jediné informace tedy poskytuje pouze štítek s názvem a seznamem map na přebalu. Některé listy se od sebe graficky výrazně liší (celkovým zpracováním, provedením a umístěním názvů map apod.), atlas tudíž tvoří poněkud nesourodý celek. Společným prvkem je to, že nemají uvedené měřítko. Většina map je troj- i vícebarevných, pouze černobílá je mapa č. III. Na jednotlivých mapových listech je použita buď latinská, nebo německá nomenklatura. Všechny mapy znázorňují určité regiony starověku bez přesnějšího časového vymezení. Jako zajímavost lze zmínit mapu č. V. *Italien nach seinen historischen Bestandtheilen. (Mit dem römischen Strassennetze.)*, kde jsou rozlišeny jednotlivé typy sídel podle založení na základě použitých mapových značek.

V roce 1859 vydal Tempský ve svém pražském nakladatelství další dějepisný atlas, který byl však prakticky pouze rozšířením „Höflerova“ atlasu. Jeho autor opět není znám. První vydání vyšlo pouze německy pod názvem *Atlas zur alten Geschichte*,²⁰ v roce 1863 pak vyšlo druhé opravené německo-české vydání s dvojjazyčným názvem *Atlas zur alten Geschichte = Atlas starého věku*.²¹

17 HEMMERLE, Josef, Höfler, Konstantin Ritter von. in: *Neue Deutsche Biographie, Bd. 9. Hess–Hüttig*, Berlin 1972, s. 313–314. Dostupné z WWW: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118774654.html>> [cit. 2015–03–01].

18 HÖFLER, Karl Adolf Constantin, *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Unter-Gymnasien und Mittelschulen. Erster Band, Geschichte der Altertums*. Prag 1857.

19 V *Atlantes Austriaci* je uveden i exemplář, který obsahoval mapu označenou jako [IIa.] s názvem *Karte zur Geschichte Altgriechenlands. Karte von Hellas*. Viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c. d., s. 775–776. Tento exemplář se v době zpracování *Atlantes Austriaci* měl nacházet ve fondu Mapové sbírky PŘF UK, v současné době však atlas pod touto ani jinou signaturou ve sbírkovém fondu není. K dispozici jsou pouze jiné dva nebo tři mapové listy, které by mohly z tohoto díla pocházet.

20 V českých knihovnách a sbírkách se tento atlas dosud nepodařilo objevit, studovaný exemplář pochází z fondu Bibliothèque nationale et universitaire (Strassbourg), sig. Dc.89.

21 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 A 000158. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/1207389>> [cit. 2015–03–01].

V úvodním textu německo-českého vydání je velice krkolomnou češtinou dílo doporučováno jako učební pomůcka pro nižší i vyšší gymnázia s německou i českou vyučovací řečí.²² Jak bylo již naznačeno u „Höflerova“ atlasu, jedná se o kompilaci děl významných kartografů, všechny zdroje jsou však na rozdíl od předchozích vyjmenovaných atlasů v druhém vydání tohoto díla uvedeny v textových poznámkách k jednotlivým mapám.

Německé vydání z roku 1859 obsahuje 12 map na 10 litografických listech a 1 dřevoryt zobrazující pohled na athénskou akropoli. Oproti původnímu „Höflerově“ atlasu byly doplněny 2 mapy Řecka, plánek Athén a Říma a mapy Samnia a Latia. V atlasu se opět nachází jeden černobílý mapový list, ostatní jsou dvoj- nebo vícebarevné. Na přebalu se nachází ozdobný štítek s názvem, seznamem map a kompletními nakladatelskými údaji (včetně tiskaře), žádný doprovodný text však dále v atlasu není uveden. O návaznosti na „Höflerův“ atlas svědčí poznámky „Höflers Weltgeschichte“ nebo „Höfler's Atlas der alten Geschichte“, které jsou uvedeny na většině listů. Výjimku tvoří listy č. X a XI, které tento údaj neobsahují a navíc oproti ostatním nejsou ani číslovány římskými číslicemi. Průběžné číslování ostatních listů je však rovněž problematické, jelikož se nakladatel ani při změně pořadí map, ke které došlo přidáním dalších listů, neobtěžoval opravit původní pořadová čísla z vydání „Höflerova“ atlasu z roku 1857. Například mapa *Umgebungen von Athen*, která je v atlasu zařazena jako pátá, je tudíž označena pořadovým číslem „Nr. III“ a navíc datována rokem 1857.

Německo-české vydání z roku 1863 bylo obohaceno především o dvě strany poznámek k mapám, které jsou uvedeny souběžně ve dvou sloupcích v němčině i češtině. Na obálce je nalepen štítek s nakladatelskými údaji a seznamem jednotlivých map.²³ Počet map byl redukován na 10 (na 9 mapových listech) a celek opět doplňoval jeden list vyobrazení athénské akropole. Ve srovnání s vydáním

22 V úvodním textu německo-českého vydání se na 1. vydání z roku 1859 nakladatelství odkazuje: „Nižepsané nakladatelství podává tuto studující mládeži od něho před několika lety vydaný „Atlas starého věku“ v novém opraveném vydání, ...“ Zde je potřeba opravit údaje v Muchově článku, který na základě této informace předpokládal, že vyšla dvě česká vydání tohoto atlasu: „První vydání tohoto souboru, oznámené v *Musejníku* již roku 1863 (str. LVIII), nese na obrazové příloze letopočet 1864, kdežto v nedatované předmluvě k druhému opravenému vydání se uvádí, že je od prvního dělí „několik let“. Šlo však nepochybně o totéž desetiletí, neboť již na konci přišel do oběhu dobrý a ryze český atlas, ...“, viz MUCHA, Ludvík. *České historické atlasy*, c. d., s. 240 a 246. Zde zmíněný odkaz na *Časopis musea království Českého* je chybný, neboť na uvedené stránce se žádná informace o Tempského atlasu nenachází. Jako první německé a druhé německo-české vydání je atlas uveden i v *Atlantes Austriaci*, viz katalogizační záznamy všech tří atlasů (1857, 1859 a 1863) v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c. d., s. 775–777.

23 V případě zkoumaného exempláře je štítek celý v českém jazyce. V díle *Atlantes Austriaci* je vyslovena poměrně dosti pravděpodobná hypotéza, zda nebyly obálky atlasů vyráběny buď pouze s českým, nebo německým štítkem, viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c. d., s. 777.

z roku 1859 obsahuje toto vydání jeden mapový list navíc (č. II. *Das Persisch-Macedonische Reich = Říše Perso-Macedonská*), tři původní mapy týkající se starověkého Řecka byly vynechány. U některých listů došlo ke změnám, např. v případě některých názvů map.

Obě vydání díla *Atlas zur alten Geschichte* tvoří velmi různorodý a graficky nejednotný celek, kvalita a výpovědní hodnota map odpovídá tomu, z jakého zdroje byly mapy převzaty. Žádná z map neobsahuje měřítko, většinou se opět jedná pouze o zobrazení určitých regionů ve starověku bez přesnějšího časového vymezení. Názvy map jsou v němčině, v německo-českém vydání jsou uvedeny souběžné názvy v obou jazycích.²⁴ Zatímco mapy z vydání z roku 1859 jsou opatřeny buď latinskou, nebo německou nomenklaturou, ve vydání z roku 1863 převažují mapy s výhradně německou nomenklaturou, na některých listech je použito i názvosloví německo-české.²⁵ Atlas je z drtivé části zaměřen pouze na oblast Evropy, vydání z roku 1863 bylo v tomto směru obohaceno o již zmíněný list k problematice persko-makedonské říše.

PRVNÍ PŮVODNÍ DĚJEPISNÝ ATLAS JANA LEPAŘE

Dosud tedy stále v českých zemích nevznikl dějepisný atlas, který by byl původním dílem, nejen kompilací. Tento stav změnil až koncem 60. let 19. století významný český pedagog, vlastenec a odborný spisovatel Jan Lepař (1827–1902).²⁶ Ke své trojdílné učebnici *„Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských“*²⁷, která vycházela v nakladatelství I. L. Kobera, vytvořil jako doplněk ***Politický Atlas k všeobecným dějinám středního***

24 Některé názvy však byly ve vydání z roku 1863 oproti předchozímu vydání zjednodušeny na pouhé latinské označení regionu (Latium, Samnium).

25 Zajímavá je v tomto ohledu přehledová mapa starého světa (č. I *Übersichtskarte der alten Welt*), která je ve vydání z roku 1857 i 1859 opatřena pouze německou nomenklaturou, ve vydání z roku 1863 byla však kompletně předělána na latinskou.

26 Více k osobnosti Jana Lepaře např. OTTO, Jan (Ed.). *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, 15 díl, Krajčij–Ligustrum*, Praha 1900, s. 887–888. MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník)*, Praha 2008, ISBN 978-80-7286-133-0, s. 148–149. KNÁPIKOVÁ, Jaromíra. Jan Lepař, opavský pedagog a historik (1827–1902). In: *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy* 29, 2003, č. 1, s. 7–8. KONÍŘOVÁ, Marta. Soupis publikací Jana Lepaře ve fondech oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově. In: *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství. Materiály z odborné konference, konané 6. listopadu 2002 v Přerově*, KONÍŘOVÁ, Marta (Ed.). Přerov 2003, s. 34–45.

27 LEPAŘ, Jan, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských. Díl I., Starý věk*. Praha 1867 (další vydání 1870, 1878, 1893). TÝŽ. *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských. Díl II., Středověk*. Praha 1869 (další vydání 1876, 1890). TÝŽ. *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských. Díl III., Nový věk*. Praha 1871 (další vydání 1878, 1895). Přímo k Lepařovým učebnicím vznikl a rovněž v Koberově nakladatelství již v roce 1867 vyšel příruční obrazový atlas, který měl žákům přiblížit architekturu, umění a válečnictví (především dobové zbraně) od antiky až po novověk, viz URBÁNEK, František Augustin. *Příručný atlas názorný k Lepařovu všeobecnému dějepisu*, Praha 1867.

a nového věku (1869),²⁸ hned následující rok vyšel ***Politický Atlas k všeobecným dějinám starého věku*** (1870).²⁹ Lepařův dvousvazkový atlas se tudíž stal prvním původním českým dějepisným atlasem a zároveň prvním atlasem, který se zabýval kromě starověku také středověkým a novověkým obdobím. Svazek pro středověk a novověk navíc také poprvé dosáhl ministerského schválení jako vyučovací pomůcka³⁰ a rychle a úspěšně pronikl do českých škol.

Koncepce díla byla jasně daná účelem, pro který vznikla, tj. *„ku prospěchu středních škol českoslovanských“*, atlas tudíž neměl větší vědecké ambice. Lepař s odkazem na Komenského zdůrazňoval především potřebu přehlednosti a srozumitelnosti předkládané látky studentům, kteří si měli s jeho pomocí osvojit základní poznatky a neměli být zatěžováni přemírou informací. Pro atlas středověku a novověku byla dle úvodních slov autora vybrána především období, kdy se zásadním způsobem měnily politické dějiny českých zemí. Důraz byl kladen z pochopitelných důvodů na evropské dějiny, politický vývoj v mimoevropské oblasti (Afrika, Asie, Amerika) nebyl na mapách zaznamenán, autor ho považoval za nepřilíš významný pro školní výuku. Lepařův atlas zdárně započal vydávání původních českých dějepisných atlasů, oba dva svazky se dočkaly i druhého vydání (starověk 1873,³¹ středověk a novověk 1875)³² a ještě v 80. letech 19. století byly ve školách používány.³³

První vydání ***středověké a novověké části atlasu*** z roku 1869 obsahuje dvě strany autorovy předmluvy spolu se seznamem map a 12 barevných mapových listů (litografie). Mapy jsou rozděleny do dvou sešitů (středověké, novověké období). Všechny mapové listy mají shodnou podkladovou mapu Evropy a jsou opatřeny velice řídkým českým názvoslovím. Pro větší názornost jsou mapy plošně kolorovány výraznými barvami a pro písmo byly použity nápadné fonty značné velikosti. Mapy neobsahují měřítko ani žádné vysvětlivky nebo doplňující údaje. Druhé opravené vydání z roku 1875 neobsahuje předmluvu ani seznam map, oproti prvnímu vydání došlo na některých mapách k drobným úpravám a doplnění geografického názvosloví.

28 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 D 000597/2.1, 54 D 000597/2.2. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/24768020>> [cit. 2015-03-02].

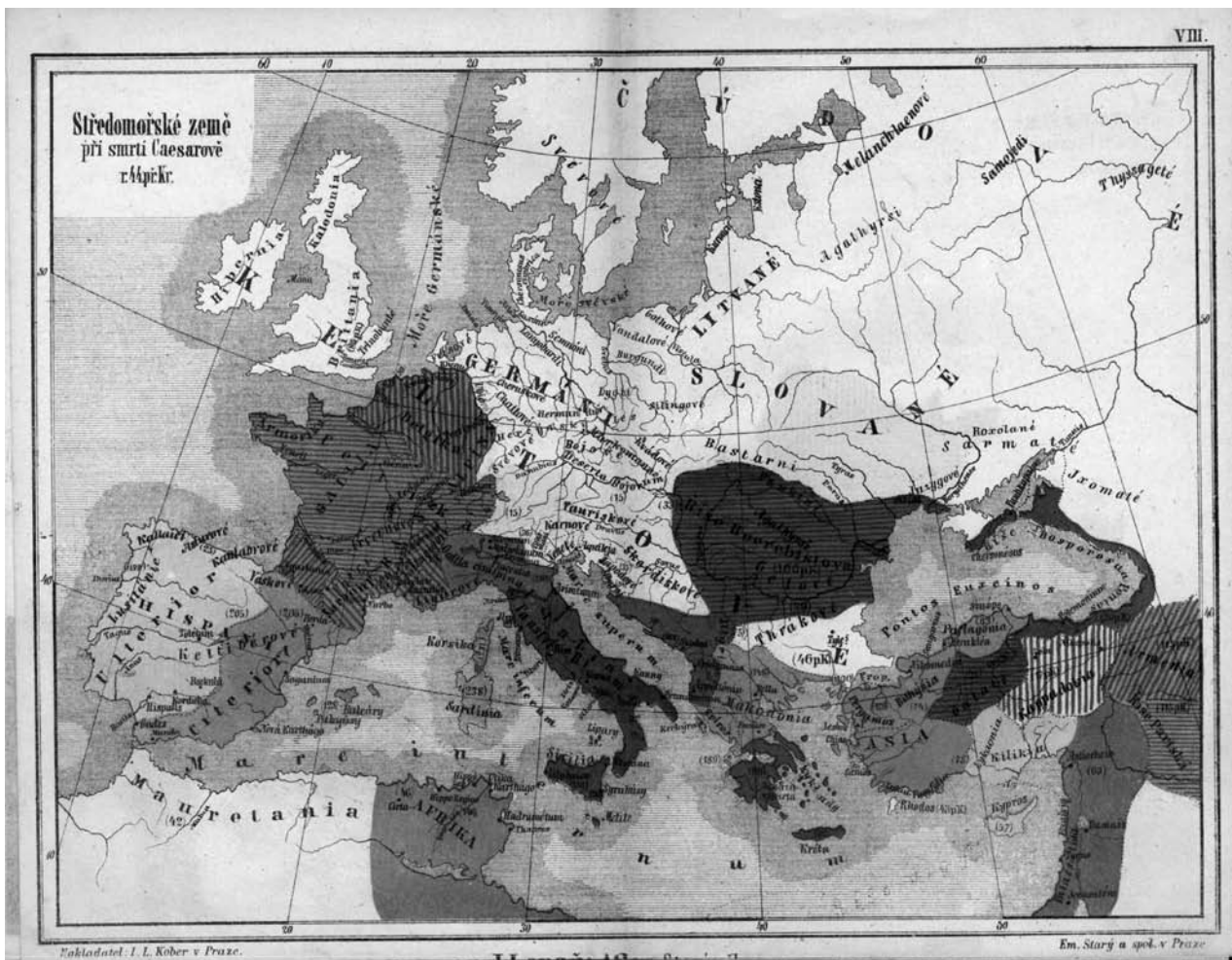
29 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 D 000597/1.1. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/24767992>> [cit. 2015-03-02].

30 Schválen 22. ledna 1870 ministerským výnosem č. 12 205, viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*. 1870, s. 34.

31 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 E 001076/Atlas k D.1.

32 Schválen 22. ledna 1870 ministerským výnosem č. 12 205, viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*. 1870, s. 34.

33 MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, c.d., s. 240 a 247. Katalogizační záznamy obou svazků Lepařova atlasu viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 689–691.

Obř. 1 LEPAŘ, Jan, Politický Atlas k všeobecným dějinám starého věku, 1873, mapa č. VIII. Středomořské země při smrti Caesarově r. 44 př. Kr. (soukromá sbírka)

Celý svazek atlasu byl nově vydán pouze v jednom sešitu obsahujícím středověké i novověké období.

Při zpracování atlasu pro středověk a novověk byl Lepař zcela bezpochyby ovlivněn atlasem Christiana Kruseho,³⁴ který vycházel v první polovině 19. století. Zřejmě je to především v užití jednotné podkladové mapy Evropy pro všechna sledovaná období a rovněž v periodizaci dějin – stav Evropy je sledován vždy v 2. polovině (v případě středověku) nebo v polovině (pro novověkou část) určitého století,³⁵ nikoliv podle standardně používaných historických mezníků nebo období. Pouze pro nejnovější dějiny byly stanoveny milníky 1809, 1815 a 1866. I v tomto případě

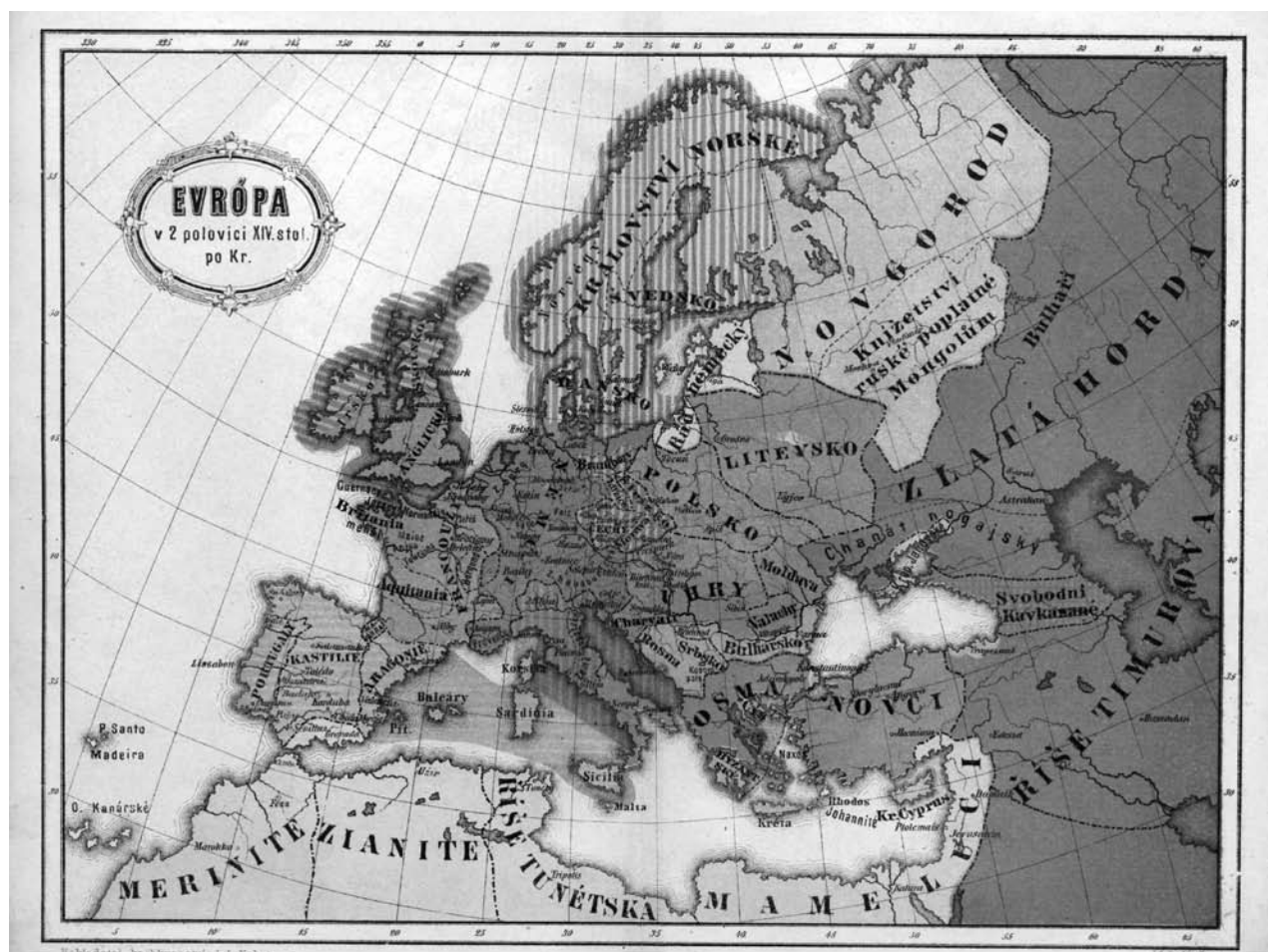
34 KRUSE, Christian, *Atlas zur Übersicht der Geschichte aller europäischen Länder und Staaten von ihrer ersten Bevölkerung an bis zu den neuesten Zeiten*. Lipsko 1802–1818. Atlas vycházel v mnoha pozdějších vydáních až do roku 1841. Viz DÖRFLINGER, Johann, c.d., s. 194.

35 Kruse postupoval systematicky po staletích, zatímco Lepař některá staletí vynechal a vybral, jak již bylo zmíněno, pouze významnější období. Mapy tak zobrazují Evropu v 2. polovině 5., 7., 9., 10., 13. a 14. století a dále kolem roku 1550, 1650 a 1750.

autor postupoval v souladu s Krusem, který taktéž v případě soudobých dějin od staletého schématu upustil.³⁶

První vydání *starověké části* z roku 1870 obsahuje 10 mapových listů (litografie), z toho 9 barevných a jeden černobílý, který sestává z 6 menších mapek. Předmluva ani seznam map se v atlasu nenachází. Oproti předchozímu dílu obsahuje atlas bohatší rovněž české názvosloví. Na mapách jsou opět použity výrazné barvy. Měřítka není uvedeno, na některých mapách se nacházejí skromné vysvětlivky. Rozdíly mezi prvním a druhým vydáním z roku 1873 jsou téměř zanedbatelné. Lepařovo kartografické zpracování starověkých dějin je třeba vyzdvihnout také proto, že většina map již ve svém názvu nese jasné časové vymezení (např. *Jihozápadní Asie s Agyptem v 11. stol. př. Kr.*, *Středomořské země začátkem 2hé války púnské*, *Středomořské země při smrti Caesarově r. 44. př. Kr.*

36 Poslední tři mapy Kruseho atlasu zachycují stav k roku 1788, dále období 1789–1811 a 1812–1816.

Obr. 2 LEPAŘ, Jan, Politický Atlas k všeobecným dějinám středního a nového věku, 1875, mapa č. VI. Evropa v 2. polovici XIV. stol. po Kr. (soukromá sbírka)

apod.). Kromě Evropy je pozornost věnována také asijským říším (Čína, Indie, Parthská a Bakterská říše, oblast jihozápadní Asie) a Egyptu. Poprvé byla zařazena jedna národopisná mapa. Kvalitu atlasu bohužel snižuje finální zpracování map a tisk, které rozhodně nelze označit za vynikající – např. barevné plochy jsou nepřesně provedené, některé názvy jsou pro svou drobnost téměř nečitelné.³⁷

MENŠÍ HISTORICKOKARTOGRAFICKÁ DÍLA ATLASOVÉ FORMY

Do této kategorie jsou zařazeny ty práce, jejichž základ tvoří několik historických map a jsou opatřeny doprovodným textem. Přestože svými autory nebyly v názvu primárně označeny za „atlas“, forma a zpracování historickým atlasům této doby odpovídají.

³⁷ Zajímavostí je v tomto ohledu mapa č. IV. *Jihozápadní Asie s Aigyptem u prostřed VI. stol. př. Kr.*, která v oblasti mezi Pisidií, Kilikií, Mezopotámií a Arménií obsahuje oblast popsanou pouze jako „Ří“, což je bezpochyby pozůstatek z předchozí mapy (č. III.), kde se nacházel právě v těchto místech nápis „Říše Assyrská“.

Jako první je třeba zmínit průkopnický počín významného českého historika a profesora českých dějin na pražské univerzitě Josefa Kalouska (1838–1915)³⁸ **Tři historické mapy k dějinám českým**.³⁹ Mapy vyšly původně jako příloha k 5. vydání *Dějů Království českého* Václava Vladivoje Tomka⁴⁰ a téhož roku, tj. 1885, je Řivnáčovo nakladatelství vydalo v samostatné publikaci. Podle Kalouskova návrhu mapy kreslil Josef Brož (1844–1930).⁴¹ Jedná se o první příspěvek „atlasové formy“, který je věnován pouze českým dějinám. Mapy byly dále přejímány i do všeobecných atlasů.⁴²

³⁸ Osobnosti Josefa Kalouska bylo věnováno mnoho prací, nejvýznamnější je v tomto směru bezpochyby jeho biografie – JOSEK, Otakar. *Život a dílo Josefa Kalouska*. Praha 1922.

³⁹ Fond Národní knihovny ČR, sig. 63 B 000106.

⁴⁰ TOMEK, Václav Vladivoj, *Děje království českého*. 5. vyd., Praha 1885. U vydání je uveden údaj „poopravené a třemi mapami rozmnožené vydání“.

⁴¹ Biografické údaje o Josefu Brožovi převzaty z databáze Bibliografie dějin českých zemí. Dostupné z WWW: <<http://biblio.hiu.cas.cz/authorities/129493>> [cit. 2015-03-02].

⁴² MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, c.d., s. 242 a 247. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 759.

Dílo obsahuje 15 úvodních stran, které sestávají z titulního listu a podrobného doprovodného textu k jednotlivým mapám, a 3 barevné mapy různého formátu (litografie). Text se věnuje především shrnutí historické situace v daném období, vymezení hranic zobrazeného území, údajům zachyceným na mapách apod. Autor velmi pečlivě uvádí prameny a literaturu, ze kterých čerpal. Mapy obsahují slovní i grafické měřítko. Velká pozornost je věnována hranicím jednotlivých územních celků, přičemž území českého státu je vždy barevně zvýrazněno. Tematicky je dílo zaměřeno na období vlády knížete Boleslava II., župní zřízení v Čechách a na Moravě ve 12. století a na Země Koruny české od vlády Karla IV. do třicetileté války.

Druhý zajímavý počín tohoto typu pochází od dalšího významného českého historika – Hermenegilda Jirečka (1827–1909). Jireček byl velký zastánce vydání souborného topografického dějepisného atlasu pro oblast Čech a Moravy, roku 1897 dokonce na schůzi České akademie věd a umění předložil „Návrh na pořízení topografického atlantu Čech a Moravy za středověku“, který byl dle jeho názoru velmi potřebný a navíc již dobře proveditelný, protože by se stal jakousi syntézou dosavadních jednotlivě publikovaných historických map.⁴³ Téhož roku vydal vlastním nákladem ve Vídni v nakladatelství Edvarda Hölzela soubor šesti dějepisných map pod názvem **Karten zur Geschichte des heutigen Österreichisch-ungarischen Reichs-Territoriums während des Ersten christlichen Jahrtausends.**⁴⁴ Myšlenkou na vytvoření historického atlasu rakousko-uherské monarchie se začal Jireček zabývat již v roce 1893, kdy vydal svůj spis „*Unser Reich vor zweitausend Jahren*“. V atlasu měly být kartograficky znázorněny změny, kterými území monarchie prošlo, a to od nejstarší písemné zmínky do Jirečkovy současnosti. Jako nejlepší způsob k provedení této myšlenky se autorovi jevil použití jedné základní podkladové mapy, aby bylo možné teritoriální změny dobře pozorovat. Odkazoval se navíc na své dříve vydané práce,⁴⁵ které měly posloužit jako doprovodný text k prvním dvěma mapám. Jirečkovo kartografické dílo k dějinám Rakouska a celé monarchie v prvním tisíciletí po Kristu mělo být jakýmsi průběžným kamenem, v případě dostatečného zájmu

43 „My v Čechách a na Moravě historického atlantu domácích zemí našich posud nemáme. Co v tomto směru vykonáno, jest toliko náhodné, zlomkovité: celistvého atlantu nedosáhlo se těmito, jinak dosti cennými pokusy. A přece věda historická došla u nás toho stupně, že by zdělení historického atlantu nemělo již valných obtíží, ano že by tím již jen dovršeny byly posavadní práce historické.“ Viz MUCHA, Ludvík. *České historické atlasy*, c.d., s. 243.

44 Fond Národní knihovny ČR, sig. 19 B 000417. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/24767951>> [cit. 2015–03–03].

45 Již zmíněný spis JIREČEK, Hermenegild. *Unser Reich vor zweitausend Jahren. Eine Studie zum historischen Atlas der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1893. Dále TÝŽ. *Unser Reich zur Zeit der Geburt Christi. Eine Studie zum Historischen Atlas der Österreichisch-ungarischen Monarchie*. Vídeň 1896. Obě díla vydal rovněž v nakladatelství Edvarda Hölzela.

plánoval vydání druhé navazující části atlasu, kterou by dovedl až do současnosti.⁴⁶ K tomu však bohužel již nedošlo. Svůj podíl na tom měla možná i poměrně zdrcující recenze atlasu, která vyšla v roce 1898 v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*. Její autor Josef Bass kritizoval nejen celkovou koncepci díla, ale vyjmenovával navíc konkrétní chyby u jednotlivých map. Závěrem vyhodnotil dílo jako chvályhodný, avšak zcela nepovedený počín, podle kterého se rozhodně nedají dějiny Rakouska studovat.⁴⁷

Jirečkova práce sestává z titulního listu, jedné stránky předmluvy a šesti barevných mapových listů (litografie) na kterých je dohromady 10 hlavních a vedlejších map. Na shodné podkladové mapě (měřítko není uvedeno) je barevně vyznačeno celé území monarchie v soudobém stavu, tj. na konci 19. století, barevnými liniemi jsou pak na každém listu naznačeny hranice ve sledovaném období (starověk, narození Krista, období největšího rozmachu Římské říše, stěhování národů, vláda Karla Velikého a 10. století). Autor používá latinské názvosloví a popis map.

BIBLICKÉ ATLASY

Na sklonku 19. století vznikly v Čechách dva původní a velice pozoruhodné biblické atlasy, první v českém a druhý v německém a částečně v českém jazyce. Jejich význam je třeba zdůraznit o to více, že tato díla jsou pravděpodobně jedinými zástupci biblických atlasů vydaných v celé habsburské monarchii do roku 1918.⁴⁸

V roce 1895 byl ve Stýblově nakladatelství vydán spis kanovníka kolegiální kapituly u Všech Svatých v Praze a docenta teologie na pražské univerzitě Františka Xavera Blandy (1838–1917),⁴⁹ který byl určen pro katechety a učitele pověřené vyučováním náboženství. Vyšel pod názvem *Stručný přehled starožitností biblických*,⁵⁰ jehož

46 Viz autorovu předmluvu v úvodu atlasu. Podrobná zpráva reklamního rázu o vydání Jirečkova díla, která prakticky kopíruje většinu informací z titulního listu, vyšla na konci září 1897 v *Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz* 39, 25.9.1897, s. 532.

47 „... Doch ich denke, das sind Proben genug, dass, so schön und lobenswert der Gedanke des Verf.s ist, einen historischen Atlas der österreichisch-ungarischen Monarchie zu schaffen, der vorliegende Versuch seiner Absicht nicht entspricht. Aus diesem Atlas kann man österreichische Geschichte nicht studieren.“ Viz *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 49, 1898, s. 627–629. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 680

48 V díle *Atlantes Austriaci* jsou v tematickém rejstříku (Register der Atlas-typen, B. Thematische Typisierung) u hesla „Geschichte, Biblische Geschichte“ uvedeny pouze tyto dva atlasy. Viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 843.

49 K osobnosti Františka Xavera Blandy viz OTTO, Jan (Ed.). *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, 4. díl *Bianchi–Giovini–bžunda*. Praha 1891, s. 136. STEJSKAL, František. František Xaver Blanda zemřel. *Časopis katolického duchovenstva*, 1917, č. 1+2, s. 134–135. Dostupné z WWW: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=5974>> [cit. 2015–03–03].

50 BLANDA, František Xaver. *Stručný přehled starožitností biblických. Pomůcka k výkladům biblického dějepisu ve školách českých. Díl I., Zeměpis biblický a bohoslužebná zařízení národa vyvoleného*. Praha 1895.

přílohu tvořilo 10 mapových listů. Ještě téhož roku byly z podnětu nakladatelství mapy vydány samostatně ve formě atlasu jako **Malý atlas biblický. Pomůcka ke studiu biblického země- a dějepisu**,⁵¹ což bylo zdůvodňováno především nedostatečnými pomůckami k výuce těchto předmětů. Útlý atlas měl tudíž zaplnit mezeru na trhu a stát se vhodnou a praktickou příručkou „*ku prospěchu a pohodlí učitelův a studujících mládeže českých škol měšťanských, středních i ústavův učitelských, jakož i všech přátel studia biblického.*“ Nakladatelství navíc vyzdvihovalo kvality díla, které měly být srovnatelné, ne-li nadřazené zahraniční produkci tohoto typu atlasů.⁵²

Blandův atlas obsahuje titulní list se seznamem map, následuje krátká předmluva nakladatele. Mapová část sestává z 16 hlavních a vedlejších map na 10 mapových listech, z nichž 3 jsou černobílé Blandovy kresby⁵³ a zbývajících 7 map jsou barevné litografie, které ryl pražský rytec a kartograf Jan Eduard Wagner (1835–1904). Mapy jsou opatřeny českým názvoslovím i popisky a všechny obsahují měřítko. Atlas je velmi vhodným a přehledným doplňkem ke studiu biblických dějin. Informace v mapách obsažené nejsou předimenzované, avšak jsou dostatečně podrobné. Na třech listech jsou zobrazeny dynamické děje ve formě vyznačených tras (pouť Izraelců z Egypta do Země zaslíbené, 10 cest Ježíše Krista, 4 cesty apoštola Pavla). Atlas tak výběrově pokrývá biblické dějiny od židovského Exodu až do 1. století po Kr., na jedné mapě je zachycena i moderní Palestina.

V roce 1898, pouhé tři roky po Blandově úspěšném počínu, vydal kdyňský notář Max Wellner⁵⁴ (1838–1904) vlastním nákladem v Řivnáčově nakladatelství v Praze publikaci **Fünf und zwanzig Karten von Palästina enthaltend alle in den vier heiligen Evangelien angedeutete Wege Unseres Herrn Jesu Christi**.⁵⁵ Wellnerův počín je příkladem velice zajímavého a precizně zpracovaného biblického atlasu znázorňujícího biblické dějiny Palestiny v novozákonní době. Přestože se na první pohled zdá, že

atlas je ryze německý, názvy šesti mapových listů jsou psány dvojjazyčně německy a česky.⁵⁶ Mapy znázorňují cesty Ježíše Krista v období od jeho narození (25. prosinec 749)⁵⁷ do nanebevstoupení (19. května 783) na základě údajů ze všech čtyř novozákonních evangelíí.⁵⁸ K jejich zachycení autor použil pro všechny listy jednotnou podkladovou mapu Palestiny v měřítku 1:1 200 000, jedinou výjimku tvoří mapový list s plánem Jeruzaléma. Autor sám ve svém díle poukazoval na to, že v některých případech je nemožné jednoznačně stanovit správnou trasu Kristova putování, a rovněž na problematičnost stanovení posloupnosti jednotlivých částí evangelíí, které Wellner označuje za jedno z nejsložitějších teologických témat.⁵⁹

Atlas obsahuje titulní list a 25 barevných volných mapových listů (litografie) v pevných deskách. Na velice jednoduché podkladové mapě je zachycena pouze oblast Palestiny (její hranice jsou vyznačeny červenou střídavou čarou) s Mrtvým mořem, Galilejským (Genezaretským) jezerem a řekou Jordán. Jednotlivé listy jsou zpravidla úzce tematicky (např. hydrologie, orografie, klimatické podmínky, starověká silniční síť, fauna a flóra, politické členění apod.)⁶⁰ nebo geograficky⁶¹ zaměřené, často jsou doplněny vysvětlujícími popisky ke sledované problematice přímo v mapovém poli. Mapy samotné jsou velice jednoduché a schematické, kromě znázorněného tématu jsou v něm všechny ostatní prvky a jevy potlačeny. Vyznačeny jsou cesty Ježíše Krista vždy k určitému přesně stanovenému období s odkazy na příslušné pasáže v jednotlivých evangelíích. Mapy doplňují údaje o převodech délkových jednotek, stručný arabsko-hebrejsko-německo-řecký slovníček, výpis autorů od nejstaršího období až do bezprostřední současnosti, kteří se ve svých dílech věnovali popisu Palestiny⁶² a chronologická tabulka s nejvýznamnějšími historickými událostmi od roku 709 (tj. 44 př. Kr.) do roku 823 (tj. 70 n. l.). Na některých mapách jsou i zmínky o novějších

56 Mapy č. I–V a IX. Český název je uveden vždy na druhém místě v závorce.

57 Autor používá jako počátek datování založení Říma, tj. 753 př. Kr. Dle chronologické tabulky uvedené na listech č. 25–27 se Kristus narodil v roce 749, tj. dle našeho letopočtu 4 př. Kr.

58 Výjimku tvoří mapa č. XIII *Der Sitz der dreizehn Stämme der Israeliten in Palästina zur Zeit der Makkabeer*, která se zabývá palestinskými kmeny v období Makabejských, spadá tedy ještě chronologicky i tematicky do Starého Zákona. Obsahuje však odkazy na původ Ježíše Krista.

59 „Die Bestimmung der Aueinanderfolge der 305 Begebenheiten (Sectionen) der Evangelien gehört zu den schwierigsten Themen der Theologie. In meinen Annahmen der Aueinanderfolge mögen gar viel Irrthümer vorkommen...“ Viz mapový list č. II a VI.

60 Např. mapa č. VIII. *Bäder, Brunnen, Quellen und Brücken Palestinas und die Wege Unseres Herrn Jesu Christi in der Zeit vom 28. März bis 26. Mai 782*. Takovýmto způsobem jsou pojmenovány téměř všechny mapy.

61 V tom případě je větší část mapového pole ponechána prázdná a pozornost je věnována pouze určité oblasti.

62 Autor upozorňuje i na některé chybné nebo nejisté informace uvedené v těchto dílech. V podrobném soupisu jsou zmíněni i čeští raně novověcí autoři (Zdeněk Lev z Rožmitálu, Martin Kabátník, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Oldřich Přefát z Vlkánova, Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic apod.).

51 Fond Mapové sbírky PřF UK, sig. B/28/43. Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 F 116222. Atlasu se věnuje MUCHA, Ludvík, *České dějepisné atlasy*, c.d., s. 242 a 246. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 771.

52 „Po soudech znatelův a odborníků, kteří malý ten atlas biblický prohlíželi, vyrovnají se mapy jeho úplně mapám vydaným v cizině anobř v nejudnější před ní i předčí.“ Obě citace jsou součástí předmluvy atlasu.

53 Výjimku v určitém smyslu tvoří plán č. 6 *Plán Jerusalema a nejbližšího okolí*, který má tištěnou legendu.

54 Heslo Max Wellner v Databázi Národních autorit NK ČR. Dostupné z WWW: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000042519&local_base=AUT> [cit. 2015–03–03].

55 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 A 003613. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11642661>> [cit. 2015–03–03]. Fond Mapové sbírky PřF UK, sig. 423/47. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 821–822. Ludvík Mucha se o Wellnerově atlasu vůbec nezmiňuje.

událostech v oblasti Palestiny. Dílo je svým komplexním pojetím a pečlivým zpracováním unikátním kartografickým příspěvkem k dané problematice, které navíc svým zaměřením pouze na novozákonní události vybočuje z řady standardních biblických atlasů.

ŠKOLNÍ DĚJEPISNÉ ATLASY

Rozmáhající se trh se školními atlasy s sebou přinesl velké množství různých a různě úspěšných titulů. Na konci 80. let a především v 90. letech 19. století přistoupili vídeňští nakladatelé Edvard Hölzel a později rovněž Pichlerovo nakladatelství na myšlenku vydat také verze některých úspěšných jazykově německých školních dějepisných atlasů v ostatních národních jazycích monarchie, což byl bezpochyby velice zdařilý marketingový tah. Tak se dostaly na český trh překlady atlasů F. W. Schuberta a F. W. Schmidta a proslulý Putzgerův atlas, které byly až do konce monarchie ve školách hojně využívány.

SCHUBERT-SCHMIDTŮV ATLAS

Eduard Hölzel ve svém nakladatelství již od roku 1872 vydával úspěšný atlas „*Historisch-geographischer Schulatlas für Gymnasien, Realschulen und verwandte Lehranstalten*“ od Georga Jausze⁶³ a jeho původním záměrem bylo vydat toto dílo i v jazycích celé habsburské monarchie, tak jako to učinil se zeměpisným atlasem Kozennovým. Českojazyčná verze byla spolu s maďarskou relativně brzy oznámena i v rakouském tisku,⁶⁴ avšak nikdy k ní nedošlo. Hölzel nicméně tuto myšlenku zcela neopustil a posléze upnul svoji pozornost k jinému jím vydávanému atlasu, jehož autorem byl Friedrich Wilhelm Schubert.⁶⁵ „Počeštěním“ atlasu byli pověřeni dva čeští gymnaziální profesori, Antonín Balcar (1847–1888) a Jaroslav Vlach (1852–1917). Ti již roku 1887 předložili hotový první díl – svazek k dějinám starověku. Atlas nesl název **Atlas anti-quus. Historicko-geografický atlas školní starověku.**⁶⁶ Práci měli v tomto případě usnadněnou tím, že se vlastně

63 JAUSZ, Georg, *Historisch-geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Realschulen und verwandte Lehranstalten*. Wien 1872 a dále.

64 *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 33, 15. August 1874, s. 271.

65 Informace o Friedrichu Wilhelmu Schubertovi jsou zatím bohužel více než skromné. České knihovnické katalogy ho ztotožňují s významným německým historikem a statistikem Friedrichem Wilhelmem Schubertem (1799–1868), tato informace se však zdá být velice nepravděpodobnou. Během své plodné vědecké kariéry totiž zůstal věrný domovskému Královci, v Prusku se navíc angažoval i politicky. Nebyla nalezena žádná zmínka o tom, že by tvořil historické atlasy, navíc byl v době vydávání tohoto atlasu již mnoho let po smrti. Viz *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54. Leipzig 1908, s. 227–231. V katalogu Österreichische Nationalbibliothek je jako autor historických atlasů vydaných u E. Hölzela uveden blíže neurčený „Friedrich Wilhelm Schubert II“, který není totožný se svým pruským jmenovcem.

66 Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 D 000600. Digitální kopie atlasu v Krameriu dostupná z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11931483>> [cit. 2015–03–05].

postarali jen o český výklad k jednotlivým mapám. Mapy samotné byly ponechány v původním stavu, jelikož popis a legenda byly pro všechny jazykové mutace provedeny v latině, což byl od Hölzela jako nakladatele úsporný, a tím pádem obchodně velmi zdařilý trik.⁶⁷ Atlas dosáhl již začátkem roku 1888 ministerského schválení jako učební pomůcka pro střední školy s českou vyučovací řečí.⁶⁸ V roce 1899 vyšlo druhé, tentokrát zásluhou Jaroslava Vlacha zcela počeštěné vydání atlasu pod změněným názvem **F. Schuberta Historicko-zeměpisný atlas školní starého věku**,⁶⁹ které bylo dle titulního listu určeno českým školám středním. Atlas byl schválen jako učební pomůcka pro reálky a příbuzné ústavy s českou vyučovací řečí v říjnu roku 1899.⁷⁰ Záhy poté (roku 1900) byla tato česká verze map k dějinám starověku použita v kompletním vydání atlasu (tj. pro starověk, středověk a novověk) určeném pro reálky a příbuzné ústavy.⁷¹

Na tomto místě je třeba upozornit, že všechny Schubertovy atlasy mimo prvního vydání starověkého dílu (1887) nemají uvedenou dataci, je třeba se tedy orientovat především dle data ministerského schválení atlasu jako učební pomůcky.

V kratičce předmluvě čeští editoři Balcar a Vlach uvádí jako důvod vydání tohoto atlasu: „*Posud nedostávalo se školám našim českého atlantu historického, ač potřeba jeho všeobecně se pocítovala.*“ Pomíjí tak všechna dosavadní díla, minimálně Lepařův atlas, který musel být ještě v dobré paměti!!! K výkladovým textům k jednotlivým mapám editoři dodávají, že záměrně pominuli věci obsažené v učebnicích a snažili se naopak poskytnout žákům informace kulturně-historické. U témat, která byla z důvodu omezeného počtu hodin věnovaným dějepisu opomíjena, jsou pak v atlasu podány podrobnější informace.

První vydání atlasu starověku obsahuje titulní list se seznamem map, jednu stranu předmluvy a 30 stran výkladu k jednotlivým mapám. Mapová část sestává ze 17 barevných mapových listů (litografie), na kterých je dohromady 54 hlavních a vedlejších map. Jak již bylo uvedeno, mapy jsou opatřeny latinským názvoslovím, jsou velice přehledně zpracovány a jsou informačně velmi hodnotné. Všechny jsou opatřeny údajem o měřítku. Větší část map

67 V úvodní předmluvě tohoto atlasu podmiňují editoři vydání celého díla v ceně a úpravě německého vydání právě tím, že díl pro starověk byl vydán s latinským názvoslovím. Pro další díly (středověk a novověk) zde již anonují vydání v češtině spolu se zvláštními mapami k českým dějinám.

68 Schváleno ministerským výnosem z 30. ledna 1888, č. 22665/1887. Viz *Verordnungsblatt für das Ministerium für Cultus und Unterricht*, 1888, s. 41.

69 Fond Mapové sbírky Historického ústavu AV ČR, sig. 317.

70 Ministerský výnos z 19. října 1899, č. 27871. Viz *Verordnungsblatt für das Ministerium für Cultus und Unterricht*, 1899, s. 435.

71 MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, c.d., s. 241 a 250. Katalogizační záznam tohoto atlasu je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 653–654.

Obr. 3 SCHUBERT, Wilhelm Friedrich – SCHMIDT, Wilhelm, F. Schuberta a V. Schmidta historicko-geografický atlas školní staršího, středního a nového věku, 1900, mapa č. 8/II Země středomořské v době prvých tří výprav křížových (soukromá sbírka)

opět zobrazuje pouze stav k určitému přesněji nevymezenému datu, u některých je však období jasně ohraničeno buď historickými událostmi (např. punské války) nebo osobou panovníka (Augustus, Dioklecián apod.).⁷² Atlas je geograficky zaměřen na oblast Evropy, Blízkého Východu a severní Afriky.

Druhé vydání atlasu z roku 1899 se od prvního liší především absencí jakéhokoliv úvodního textu a kompletním počestěním popisu, názvů i nomenklatury. V atlasu došlo při porovnání s latinskou verzí pouze k drobným změnám.

Příprava české verze středověkého dílu atlasu, který mezitím vyšel v němčině ve zpracování Wilhelma Schmidta (1843–1924),⁷³ trvala o poznání déle než u starověké části, a to především proto, že se nejednalo pouze o vypracování českého textu, jako tomu bylo v případě prvního dílu, ale celý atlas byl skutečně „počestěn“, a to včetně mapového obsahu. Během příprav navíc v roce 1888 zemřel Antonín Balcar a další práce na tomto díle tudíž zůstala pouze na Jaroslavu Vlachovi. Atlas tedy vyšel až v roce 1896 pod názvem **F. Schuberta a V. Schmidta historicko-geografický**

atlas školní věku středního⁷⁴ a obsahoval stejně jako německá verze 19 hlavních map. Téhož roku v srpnu byl atlas schválen jako učební pomůcka pro střední školy s českou vyučovací řečí.⁷⁵ Oproti původní německé verzi atlasu došlo k změně u mapy 14b, na které byly nově znázorněny Čechy a Morava ve 12. století, namísto původní mapy věnující se Polsku za vlády Boleslava Chrabrého.⁷⁶

Atlas obsahuje titulní list se seznamem map, dále však na rozdíl od německé verze není opatřen žádným dalším vysvětlujícím textem k mapám. Následuje 13 barevných mapových listů (litografie), na nichž je celkem 35 hlavních a vedlejších map. Je opatřen českou nomenklaturou, u většiny map je uvedeno měřítko, mapy často obsahují legendu. Zachyceno je zde období od rozpadu Západořímské říše do zámořských objevů v 16. století. Většina map znázorňuje stav sledovaného území k určitému datu nebo období, znázornění dynamických jevů je spíše výjimkou

⁷⁴ Fond Národní knihovny ČR, sig. 54 C 000737.

⁷⁵ Schváleno ministerským výnosem z 11. srpna 1896, č. 19651. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1896, s. 413.

⁷⁶ Mucha na s. 241 mylně uvádí počet map české verze atlasu (17 listů). Záznam atlasu na s. 250 již má správný počet mapových listů, tj. 19. Tato informace a další popis atlasu viz MUCHA, Ludvík. *České historické atlasy*, c.d., s. 241 a 250. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 654–655.

Obr. 4 SCHUBERT, Wilhelm Friedrich – SCHMIDT, Wilhelm, F. Schuberta a V. Schmidta historicko-zeměpisný atlas školní starého, středního a nového věku, 1900, mapa č. 13/III Střední Evropa, Itálie a Balkánský poloostrov po kongresu Vídeňském (soukromá sbírka)

(např. trasy křížových nebo objevitelských výprav). Zajímavostí je historicko-geografická ukázka z glóbu Martina Behaima (1492). Z mimoevropských dějin je pozornost věnována především nejvýznamnějším říším v oblasti Asie a severní Afriky (např. kalifát za Abbasovců, Saladinova říše, mongolská říše), zbytek světa je zmíněn pouze v souvislosti s evropskými objevitelskými výpravami. Českým dějinám je věnována jediná, již dříve zmíněná mapa znázorňující Čechy a Moravu ve XII. století.

Početná verze novověkého dílu Schubertova-Schmidtova atlasu vyšla jako *F. Schuberta a V. Schmidta historicko-zeměpisný atlas školní nového věku*⁷⁷ v roce 1898, spolu s Jaroslavem Vlachem se editorské úlohy zhostil

⁷⁷ Fond Knihovny Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sig. 20-a-2.

František Kameníček (1856–1930). Atlas byl schválen jako učební pomůcka pro střední školy s českou vyučovací řečí v červenci roku 1898.⁷⁸ Oproti původní německé verzi došlo ke změnám na mapě č. 8, kde je na vedlejších mapách mimo jiné zachycena i situace za sedmileté války na českém území (bitva u Kolína r. 1757 a oblast Severních Čech).⁷⁹

Atlas obsahuje titulní list se seznamem vyobrazených map, na rozdíl od německé verze atlasu nejsou v české variantě zařazeny textové vysvětlivky k jednotlivým mapám.

⁷⁸ Schváleno ministerským výnosem z 6. července 1898, č. 17564. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1898, s. 299.

⁷⁹ MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, c.d., s. 241 a 250. Katalogizační záznam díla je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 655–656.

Následuje 13 barevných mapových listů (litografie), na kterých je celkem 37 hlavních a vedlejších map. Na jednotlivých listech je vždy uveden autor mapy. Většina map obsahuje měřítko a jsou opatřeny českým názvoslovím. Z větší části opět zobrazují stav k určitému datu nebo období, na některých vedlejších mapách jsou však zachyceny také některé významné novověké bitvy (bitva na Bílé hoře, obléhání Vídně, bitvy u Kolína, Aspern a Wagramu). Atlas je zaměřen opět převážně na politické dějiny Evropy, z mimo-evropských dějin je pozornost věnována pouze Osmanské říši, Severní Americe a objeveným cestám v novověku.

Všechny tři díly atlasu vyšly poprvé jako celek v roce 1898 pod názvem **F. Schuberta a V. Schmidta historicko-zeměpisný atlas školní starého, středního a nového věku**,⁸⁰ který byl určen pro gymnázia. Jako učební pomůcka pro gymnázia s českou vyučovací řečí byl schválen na konci roku 1898.⁸¹ Jelikož vyšla roku 1899 počestěná verze starověké části, mohl již roku 1900 vyjít souborný stejnojmenný atlas pro reálky a příbuzné ústavy⁸² s kompletně českým názvoslovím. Bylo to žádoucí především z toho důvodu, že na těchto školách se nevyučovala latina. Jako vhodná učební pomůcka byl záhy schválen také pro učitelské ústavy a průmyslové i obchodní školy s českou vyučovací řečí.⁸³ Obě verze atlasu vyšly do zániku Rakousko-Uherska pravděpodobně ještě dvakrát (v roce 1916 a 1918).⁸⁴ Atlas dosáhl již v předválečném období velkého rozšíření na českých středních školách. Po vzniku samostatného Československa byl zásadním způsobem přepracován Bohuslavem Horákem⁸⁵ a během celého období první republiky naprosto ovládl trh se školními dějepisnými atlasy.⁸⁶

80 Fond Státní vědecké knihovny v Plzni, sig. 20E4938. Toto vydání atlasu je v českých knihovních a sbírkových fondech relativně dobře zastoupeno, např. ve fondu Knihovny Národního muzea, sig. 27 A 00004, ve fondu Regionálního muzea Kolín, přír. č. 009555; ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně, sig. PK-II-0008.800 apod.

81 Schváleno ministerským výnosem z 13. prosince 1898, č. 32087. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1899, s. 20.

82 Fond Pedagogické knihovny Jana Amose Komenského, sig. II-21812V2.

83 Jako učební pomůcka pro reálky a učitelské ústavy schváleno ministerským výnosem z 23. března 1900, č. 7263. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1900, s. 257. Pro průmyslové a obchodní školy byl atlas dodatečně schválen ministerským výnosem z 19. června 1900, č. 15603. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1900, s. 429.

84 Tato pozdní vydání jsou velice raritně dochována, u některých se lze opírat pouze o datum ministerského schválení nebo údaje v knihovnické literatuře. Exemplář vydání pro gymnázia z roku 1918 se nachází ve fondu Ústřední knihovny PedF UK, sig. F9543.

85 Z celého atlasu zmizelo jméno Schuberta i Schmidta, vycházel pod názvem *Historicko-zeměpisný atlas školní starého, středního a nového věku*. Nadále byli uváděni jen A. Balcar, Fr. Kameníček a B. Horák.

86 MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, c. d. s. 241 a 250–251. Katalogizační záznam obou variant atlasu (pro gymnázia i pro reálky) je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c. d., s. 657–660. Uvádí však pouze vydání z roku 1898 a 1900.

Poněkud problematická je identifikace jednotlivých vydání Schubertových a Schubert-Schmidtových atlasů, které (pravděpodobně záměrně) nebyly kromě prvního vydání starověkého dílu nakladatelstvím datovány. U samostatných atlasů starověku, středověku a novověku tento problém odpadá, protože vyšly jen v jednom vydání anebo, což je případ dvou verzí starověkého dílu, se od sebe vydání dostatečně lišila. U atlasů, které zahrnují veškerá historická období, tak zůstává jediným vodítkem informace o jejich ceně, která se každým vydáním o něco zvýšila.⁸⁷ Díky tomuto údaji tedy lze naštěstí atlasy jednoznačně identifikovat.

Obě verze souborných atlasů starověku, středověku a novověku obsahují titulní list a jednu stránku s názvy jednotlivých map. Mapovou část tvoří dohromady 126 hlavních a vedlejších map⁸⁸ na 43 barevných mapových listech. Svazek je tematicky rozdělen do 3 částí: K dějinám věku starého, K dějinám věku středního, K dějinám věku nového.

Při srovnání souborného vydání atlasu pro gymnázia z roku 1898 se svazkem věnovaným pouze novověku (1898), zaráží drobná skutečnost, že v atlasu novověku jsou systematicky používána označení „*Jaderské moře*“ a „*Kaspické jezero*“, zatímco (dle data ministerského schválení) novější atlas starověku, středověku a novověku pro gymnázia se vrací k zastaralejší formě „*Adriatické moře*“ a „*Kaspické moře*“. Souborný atlas pro reálky (1900), již obsahuje v tomto směru stejné termíny jako samostatný atlas novověku. Dá se proto uvažovat o tom, že finální verze novověkého atlasu byla dokončena později než kompletní vydání atlasu pro gymnázia od starověku po novověk.⁸⁹ Kromě této změny nedošlo v souborném vydání pro gymnázia oproti svazkům pro jednotlivá období (starověk, středověk, novověk) k výraznějším rozdílům v mapovém obrazu.⁹⁰ Z tohoto pohledu pozoruhodnější je vydání pro reálky z roku 1900. Sice nedošlo k žádným převratným změnám, byly však nalezeny jisté zajímavé faktografické i názvoslovné odchylky, a to ve srovnání se všemi samostatně vydanými částmi atlasu.⁹¹

87 Vydání z roku 1898 a 1900 stálo 3 K 20 h, z roku 1916 3 K 85 h, z roku 1918 10 K 50 h.

88 Na titulním listu atlasu je však uvedeno „Hlavních map 60, vedlejších 53“.

89 Možnost, že nakladatelé pouze chtěli udržet jednotné názvosloví, které by bylo kompatibilní s názvy ve středověkém oddílu, lze s velkou pravděpodobností vyloučit, např. v novověké části atlasu je běžně používáno označení „*Atlantický oceán*“, zatímco ve středověké „*Atlantický okeán*“.

90 V Atlantes Austriaci je uvedeno, že byla doplněna jedna vedlejší mapa k mapám č. 18. a 19., při porovnání těchto mapových listů z obou atlasů však žádná nová vedlejší mapa nebyla identifikována. Rovněž jsou zde uvedeny změny na mapách č. 8 a 11, které však autorkou taktéž nebyly zaznamenány. Viz KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c. d., s. 658.

91 Z faktografických změn lze uvést např. zmenšení území Latia (starověk, mapa č. 19 *Latium. Campanie*), označení Savojska jako součásti Itálie (středověk, mapa č. 18 *Italie v 15. století*), zmenšení území Holštýnska a zvětšení území brémského arcibiskupství (novověk, mapy č. 3 *Německo za reformace* a 4 *Německo v 17. století*).

Všechna vydání atlasu se vyznačují zajímavým fenoménem, kdy se názvy na seznamu map v úvodní části atlasu liší (často velice výrazně) od názvů map na jednotlivých mapových listech. Není to však případ pouze tohoto atlasu, je možné se s tímto úkazem setkat ve větší či menší míře také u mnoha dalších děl (např. u Tempského atlasů).

PUTZGERŮV ATLAS

Koncem 19. století opět školám chyběl atlas pro novější dějiny, který se v Hölzelově nakladatelství teprve připravoval k vydání. Pichlerovo nakladatelství ve Vídni této mezery na trhu využilo a vydalo v roce 1898 českou verzi proslulého Putzgerova školního atlasu⁹² pod názvem **F. W. Putzgerův historický školní atlas k starým, středním a novým dějinám o 35 hlavních a 64 vedlejších mapách pro vyšší a střední školy rakousko-uherské**,⁹³ který byl určen k výuce dějepisu na středních školách. Atlas byl vypracován na základě 19. vydání německého „Putzgera“, které připravili Alfred Baldamus a Ernst Schwab. Právě u tohoto vydání došlo oproti předchozím sedmi vydáním k zásadnějším změnám a přidání nových map.⁹⁴ Do češtiny ho přeložil a upravil gymnaziální profesor Vavřinec Josef Dušek (1858–1911), který atlas o 31 mapových listech doplnil jedním listem ke slovanským dějinám, na němž jsou 2 mapy přímo k dějinám českým.⁹⁵ Atlas se prakticky okamžitě dočkal ministerského schválení.⁹⁶ Přestože byl během dvou let vydán u Hölzela kompletní Schubert-Schmidtův atlas, Putzgerův atlas dosáhl značné oblíbenosti a udržel si svou pozici do konce monarchie. Již v roce 1900 následovalo druhé české vydání atlasu,⁹⁷ opět záhy schválené jako učební pomůcka

92 Dějepisný atlas Friedricha Wilhelma Putzgera (1849–1913) vyšel poprvé v roce 1877 v Lipsku v nakladatelství Velhagen & Klasing. Postupem času se stal pravděpodobně nejuspěšnějším školním dějepisným atlasem vůbec a byl vydán i v mnoha překladech. Význačným rysem tohoto atlasu byla především častá aktualizace, přepracování a doplňování nových map a opakovaná vydání atlasu v krátkých časových odstupech. Až do roku 1887 měl Putzger podíl na přípravě dalších vydání, od 14. vydání (1888) se ho však z důvodu jeho nedostatečné vědecké kompetentnosti nakladatelství celkem nevybíravě zbavilo a dalšími pracemi pověřilo postupně řadu historiků, jako prvního Alfreda Baldamuse (1856–1908), poté Ernsta Schwabeho a další. Putzgerovo jméno v názvu atlasu však přetrvávalo a stalo se velice dobrou reklamní značkou. Viz např. Hantsche, Irmgard, heslo „Putzger, Friedrich Wilhelm“. In: *Neue Deutsche Biographie* 21, 2003, s. 24–25. Dostupné z WWW: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd124215408.html>> [cit. 2015–03–07]. Viz WOLF, ARMIN, 100 Jahre Putzger – 100 Jahre Geschichtsbild in Deutschland (1877–1977). *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 29, 1978, s. 702–718; vývoj atlasu podrobně sleduje také LEHN, Patrick, c.d. Jelikož Putzgerův atlas vycházel prakticky po celé autorem sledované období, je mu věnována značná pozornost ve všech kapitolách.

93 Fond Pedagogické knihovny Jana Amose Komenského, sig. III 486.

94 PUTZGER, Friedrich Wilhelm, *F. W. Putzgers historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte*, 19. vyd., Wien 1897.

95 Mapový list č. 20, mapy *Česká a Moravská říše a Král. české za válek husitských 1419–1437*.

96 Jako učební pomůcka pro střední školy s českou vyučovací řečí schváleno ministerským výnosem z 22. ledna 1898, č. 106. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1898, s. 66.

97 Fond Knihovny Národního muzea v Praze, sig. 18 D 00150.

pro české střední školy, později také pro učitelské ústavy a vyšší obchodní a průmyslové školy.⁹⁸ Do roku 1918 bylo dílo vydáno celkem sedmkrát v nezměněné podobě. Na některých školách se udržel atlas ještě dlouho po vzniku samostatného Československa, je zmiňován ve výročních zprávách ještě ve 30. letech 20. století. Jako zajímavost je možno uvést, že na základě 2. českého a 22. německého vydání připravil Stjepan Srkulj chorvatskou verzi atlasu, která vyšla rovněž v Pichlerově nakladatelství v roce 1904.⁹⁹

Textová část atlasu sestává z titulního listu, seznamu map a sedmi stran vysvětlivek k českému vydání, včetně vysvětlení použitých zkratk. V úvodu k českému vydání je jasně deklarováno, že vysvětlivky k jednotlivým mapám jsou koncipovány jako „pouhý doplněk mapových nadpisů“ pro upřesnění použitých barev, způsobu písma apod. Mapová část obsahuje celkem 125 hlavních a vedlejších map na 32 barevných mapových listech (litografie). Na většině map je uvedeno měřítko, z větší části jsou opatřeny českým názvoslovím, výjimku tvoří převážná většina map z antického období (listy č. 2–12), která je opatřena nomenklaturou latinskou. Převážná většina map je věnována politickým dějinám, některé vedlejší mapky se ale věnují rovněž národnostním poměrům, církevní správě, obsaženy jsou také plány významných měst. Znázorněna jsou rovněž oblíbená témata jako např. tažení Alexandra Velikého a jeho vůdců, trasy křížových výprav a trasy novověkých zámořských výprav. Zajímavý je způsob zachycení významných historických bitev. Zatímco např. u nejdůležitějších bitev třicetileté války jsou znázorněny jen oblasti bojiště, vedlejší plánky týkající se bitev za sedmileté války již obsahují rozmístění vojsk a v některých případech i směr jejich pohybu. V jediném listu věnovaném slovanským dějinám bylo nutno informace poněkud „zhuťnit“, na jedné mapě jsou tak např. zachyceny hranice českého státu v období Sámovy říše, Velkomoravské říše za panování Svatopluka, Boleslava II. a Přemysla Otakara II. Také v tomto případě je zaměření atlasu převážně eurocentrické, z neevropských dějin je v období středověku a novověku věnována pozornost Blízkému Východu v souvislosti s křížovými výpravami, dále Osmanské říši a novověkým dějinám Severní Ameriky. Poslední mapový list znázorňuje zámořské objevy.

98 Pro české střední školy schváleno ministerským výnosem z 5. listopadu 1900, č. 29942. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1900, s. 524; pro české učitelské ústavy schváleno ministerským výnosem z 19. února 1901, č. 35227 (z roku 1900). Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1901, s. 86; pro vyšší obchodní a průmyslové školy s německou, případně českou vyučovací řečí schváleno ministerským výnosem z 2. května 1901, č. 5663. Viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, 1901, s. 138.

99 MUCHA, Ludvík, *České historické atlasy*, s. 242–243 a 249. Katalogizační záznam atlasu je uveden v KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), c.d., s. 747–748.

ZÁVĚR

V období 2. poloviny 19. století bylo vydáno devět bohemickálních historických atlasů (viz přehledová tabulka), z nichž některé sestávaly z více dílů, a u některých došlo k opakovaným vydáním. Ačkoliv se toto číslo na první pohled možná nezdá nikterak závratným, je třeba si uvědomit, že v celém habsburském soustátí bylo v období od roku 1851 do roku 1900 vydáno čtrnáct dějepisných atlasů.¹⁰⁰ Je tedy patrné, že česká produkce historických atlasů zastávala v rámci monarchie význačné místo. Podstatnou část tvořily dějepisné atlasy pro potřeby školní výuky, toto pole na konci 19. století zcela opanovaly počestně verze německého Putzgerova atlasu a rakouského Schubertova (Schubertova-Schmidtova) atlasu. Čechy se také mohly pochlubit svým unikátem – dvěma biblickými atlasy, které v žádné další oblasti rakouského soustátí až do roku 1918 nevznikly.

Zatímco v nejstarším období byly vydávány pouze atlasy starověku, koncem 60. let 19. století se objevil první atlas středověku a novověku. Teprve v roce 1898 vyšly poprvé kompletní atlasy F. W. Putzgera a Schuberta-Schmidta zahrnující období od starověku do nejnovějších dějin v jednom svazku. Důraz byl po celé období kladen především na politické dějiny, i když se již v malém množství objevují první mapy s jinou tematikou (např. národnostní). Pozornost byla věnována převážně evropským dějinám, z neevropských byly vybírány nejvýznamnější asijské a severoafrické říše, ostatní oblasti světa byly sledovány zpravidla pouze v souvislosti s evropskými objevitelskými výpravami.

České historické atlasy 19. století úspěšně nastartovaly proces vydávání tohoto typu atlasů v Čechách a jejich postavení v rámci evropské historicko-kartografické produkce rozhodně nelze považovat za bezvýznamné. Mnoho z těchto atlasů bylo původními, kvalitně zpracovanými díly. Odhlédneme-li od primárního účelu, ke kterému byly atlasy vytvořeny, tj. znázornění historických událostí a jevů, lze díky nim rovněž sledovat například stav historického poznání doby, ve které vznikly, a v souvislosti s tím také faktografické a názorové proměny české (i zahraniční) historiografie, v neposlední řadě pak vývoj kartografie a jejich metod ke zpracování historické látky.

LITERATURA A ZDROJE:

[1] BLANDA, František Xaver, *Stručný přehled starožitností biblických. Pomůcka k výkladům biblického dějepisu ve školách českých. Díl I., Zeměpis biblický a bohoslužebná zařízení národa vyvoleného.* Praha 1895, 366 s.

¹⁰⁰ Některé z nich byly opět vícedílné, vycházely také v různých jazykových mutacích v rámci monarchie. Např. všechny jazykové mutace Putzgerova atlasu jsou zde počítány jako jedno atlasové dílo. Uvedené číslo bylo převzato z přehledové tabulky rakouských atlasů uvedených v SCHRAUT, Silvia, c. d., s. 180.

[2] HÖFLER, Karl Adolf Constantin, *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Unter-Gymnasien und Mittelschulen. Erster Band, Geschichte der Altertums.* Prag 1857, 322 s.

[3] JAUSZ, Georg, *Historisch-geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Realschulen und verwandte Lehranstalten.* Wien 1872 (a dále), 86 s.

[4] JIREČEK, Hermenegild, *Unser Reich vor zweitausend Jahren. Eine Studie zum historischen Atlas der österreichisch-ungarischen Monarchie.* Wien 1893, 67 s.

[5] JIREČEK, Hermenegild, *Unser Reich zur Zeit der Geburt Christi. Eine Studie zum Historischen Atlas der Österreichisch-ungarischen Monarchie.* Wien 1896, 28 s.

[6] KIEPERT, Heinrich, *Historisch-geographischer Atlas der alten Welt.* 9. verb. Aufl., Weimar 1851, 16 map.

[7] KRUSE, Christian, *Atlas zur Übersicht der Geschichte aller europäischen Länder und Staaten von ihrer ersten Bevölkerung an bis zu den neuesten Zeiten.* Lipsko 1802–1818 (vydáván do 1841).

[8] LEPAŘ, Jan, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých. Díl I., Starý věk.* Praha 1867 (další vydání 1870, 1878, 1893), 295 s.

[9] LEPAŘ, Jan, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých. Díl II., Středověk.* Praha 1869 (další vydání 1876, 1890), 253 s.

[10] LEPAŘ, Jan, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých. Díl III., Nový věk.* Praha 1871 (další vydání 1878, 1895), 219 s.

[11] LINKNER, Gustav, *Atlas starého světa. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 6, 1855, s. 645–650.

[12] *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 33, 15. August 1874.

[13] *Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz* 39, 25. 9. 1897.

[14] PUTZGER, Friedrich Wilhelm, *F. W. Putzgers historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte.* 19. vyd. Wien 1897, 31 mapových listů.

[15] *Schul-Atlas der Alten Welt = Orbis Terrarum Antiquus. Nach D'Anville, Mannert, Ukert, Reichard, Kruse, Wilhelm u. a. bearbeitet.* Gotha 1824–1852 (celkem 23 vydání), 9–15 map.

[16] TOMEK, Václav Vladivoj, *Děje království Českého.* 5. vyd., Praha 1885, 375 s.

[17] URBÁNEK, František Augustin, *Příručný atlas názorný k Lepařovu všeobecnému dějepisu.* Praha 1867, [2] s., [18] l.

[18] *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht,* Ročníky 1870, 1888, 1896, 1898, 1899, 1900, 1901.

[19] *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde* N.F. 3, 1857, s. 574.

[20] *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 49, 1898, s. 627–629.

Tab. 1. České dějepisné atlasy v letech 1850–1900

Poř. č.	Rok vydání	Autor	Nakladatel, místo vydání	Název	Další vydání	Počet mapových listů	Rozměr (výška x šířka)	Jazyk	Tematické zaměření
1	1853	Václav Merklas	K. André, Praha	Atlas starého světa		10 l.	22x30 cm	čeština	starověk
					1853	12 l.	22x30 cm	čeština	starověk
2	1857		B. Tempský, Praha	Atlas zu Höfler's Weltgeschichte		6 l.	37x49 cm	němčina	starověk
				2. vyd. Atlas zur alten Geschichte	1859	11 l.	36x25 cm	němčina	starověk
				3. vyd. Atlas zur alten Geschichte = Atlas starého věku	1863	10 l.	36x24 cm	němčina, čeština	starověk
3	1869	Jan Lepař	I. L. Kober, Praha	Politický Atlas k všeobecným dějinám středního a nového věku	1875	12 l.	22x15 cm	čeština	Evropa – středověk, novověk
	1870			Politický Atlas k všeobecným dějinám starého věku	1873	10 l.	22x15 cm	čeština	Evropa – starověk
4	1885	Josef Kalousek	Fr. Řivnáč, Praha	Tři historické mapy k dějinám českým		3 l.	24x15 cm	čeština	Čechy – středověk až raný novověk
	1887	Friedrich Wilhelm Schubert	Ed. Hölzel, Vídeň	Atlas Antiquus. Historicko-geografický atlas školní starověku		17 l.	26x17 cm	čeština	starověk
5				2. vyd. F. Schuberta Historicko-zeměpisný atlas školní starého věku	1899	17 l.	26x17 cm	čeština	starověk
	1896	F. W. Schubert, Friedrich Wilhelm Schmidt		F. Schuberta a V. Schmidta historicko-zeměpisný atlas školní věku středního		13 l.	26x17 cm	čeština	Svět – středověk
	1898			F. Schuberta a V. Schmidta historicko-zeměpisný atlas školní nového věku		13 l.	26x17 cm	čeština	Svět – novověk
	1898			F. Schuberta Historicko-zeměpisný atlas školní starého, středního a nového věku	1900, 1916, 1918	47 l.	26x17 cm	čeština	Svět – starověk až novověk
6	1895	František Xaver Blanda	B. Stýblo, Praha	Malý atlas biblický. Pomůcka ke studiu biblického země- a dějepisu		10 l.	31x19 cm	čeština	biblické dějiny
7	1897	Hermenegild Jireček	vlastním nákladem, vydáno u Fr. Řivnáče, Praha	Karten zur Geschichte des heutigen Österreichs-ungarischen Reichs-Territoriums während des Ersten christlichen Jahrtausends		6 l.	32x21 cm	němčina	Rakousko – starověk až středověk
8	1898	Max Wellner	vlastním nákladem, vydáno u Fr. Řivnáče, Praha	Fünf und zwanzig Karten von Palästina. Enthaltend alle in den vier heiligen Evangelien angedeutete Wege Unseres Herrn Jesu Christi		25 l.	34x20 cm	němčina, čeština	biblické dějiny
9	1898	Friedrich Wilhelm Putzger	A. Pichlera vdova a syn	F. W. Putzgerův historický školní atlas k starým, středním a novým dějinám o 35 hlavních a 64 vedlejších mapách pro vyšší a střední školy rakousko-uherské	1900, 1903, 1908, 1911, 1915, 1918	32 l.	26x17 cm	čeština	Svět – starověk až novověk

POUŽITÁ LITERATURA:

- [21] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54. Leipzig 1908, 796 s.
- [22] BLACK, Jeremy, Historiographical review. Historical atlases. *The Historical Journal* 37, 1994, 3, s. 643–667.
- [23] BLACK, Jeremy, *Maps and history. Constructing images of the past*. New Haven, Connecticut 1997, 267 s., ISBN 978-0-300-08693-5.
- [24] DÖRFLINGER, Johannes, Geschichtsatlanten vom 16. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. In: *400 Jahre Mercator, 400 Jahre Atlas. Die ganze Welt zwischen zwei Buchdeckeln, eine Geschichte der Atlanten*, Wolf, Hans (Ed.), Weissenhorn 1995, s. 179–198.
- [25] GOFFART, Walter, *Historical atlases. The first three hundred years, 1570–1870*. Chicago 2003, 603 s., ISBN 978-0-226-30071-9.
- [26] HANTSCHÉ, Irmgard, Putzger, Friedrich Wilhelm. In: *Neue Deutsche Biographie* 21, 2003, s. 24–25. Dostupné z WWW: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd124215408.html>> [cit. 2015–03–07].
- [27] HEMMERLE, Josef, Höfler, Konstantin Ritter von. In: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 9. Hess-Hüttig, Berlin 1972, s. 313–314. Dostupné z WWW: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118774654.html>> [cit. 2015–03–01].
- [28] HOFMANN, Catherine, La genèse de l'atlas historique en France (1630–1800). Pouvoirs et limites de la carte comme 'oeil de l'histoire. *Bibliothèque de l'École des Chartes* 158, 2000, s. 97–127.
- [29] JOSEK, Otakar, *Život a dílo Josefa Kalouska*. Praha 1922, 370 s.
- [30] KNAPÍKOVÁ, Jaromíra, Jan Lepař, opavský pedagog a historik (1827–1902). In: *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy* 29, 2003, č. 1, s. 7–8.
- [31] KONÍŘOVÁ, Marta, Soupis publikací Jana Lepaře ve fondech oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově. In: *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství. Materiály z odborné konference, konané 6. listopadu 2002 v Přerově*, KONÍŘOVÁ, Marta (Ed.), Přerov 2003, s. 34–45.
- [32] KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER, Johannes – HÜHNEL, Helga (Eds.), *Atlantes Austriaci = Österreichische Atlanten. Kommentierter Katalog der österreichischen Atlanten von 1561–1994, 1. Bd. 1561–1918*. Wien 1995, 852 s., ISBN 3-205-98369-6.
- [33] LEHN, Patrick, *Deutschlandbilder. Historische Schulatlanten zwischen 1871 und 1990. Ein Handbuch*. Köln 2008, 596 s., ISBN 978-3-412-20122-7.
- [34] MARTÍNEK, Jiří, *Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník)*. Praha 2008, 245 s., ISBN 978-80-7286-133-0.
- [35] MUCHA, Ludvík, České historické atlasy. *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 66, 1961, č. 3, s. 239–251.
- [36] MUCHA, Ludvík, K dvoustému výročí narození českého kartografa Václava Merklase. In: *Historické mapy. Recenzovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej 9 septembra 2009 v Slovenskom národnom archíve v Bratislave*, FENCÍK, Róbert (Ed.), Bratislava 2009, s. 133–138.
- [37] MUCHA, Ludvík, Nové poznatky o životě a díle Václava Merklase. K dvoustému výročí Merklasova narození. In: *Z dějin geodézie a kartografie 15*, ŠVEJDA, Antonín (Ed.), Praha 2011, s. 66–80.
- [38] MUCHA, Ludvík, Václav Merklas. Život a dílo pražského rytce – kartografa, autora prvních českých zeměpisných atlasů. *Kartografický přehled*, 1950, č. 5, s. 19–41 a 81–88.
- [39] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, 10. Bd., 49. Lfg.* Wien 1993. Dostupné z WWW: <<http://www.biographien.ac.at/oeb/?frames=yes>> [cit. 2015–03–09].
- [40] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, 14. Bd., 65. Lfg.* 2014, s. 245. Dostupné z WWW: <<http://www.biographien.ac.at/oeb/?frames=yes>> [cit. 2015–03–14].
- [41] OTTO, Jan (Ed.), *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, 4. díl *Bianchi–Giovini–bžunda*. Praha 1891, 1026 s.
- [42] OTTO, Jan (Ed.), *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, 15. díl, Krajčij–Ligustrum*. Praha 1900, 1066 s.
- [43] OTTO, Jan (Ed.), *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, 25. díl T–Tzschirner*. Praha 1906, 995 s.
- [44] SCHRAMM, Manuel, The beginnings of historical consciousness. Historical atlases in the eighteenth century. *CES papers – open forum* 21, 2014–2015, s. 1–50. Dostupný z WWW: <https://ces.fas.harvard.edu/files/working_papers/CES_OFWP_21.pdf> [cit. 2015–02–27].
- [45] SCHRAUT, Sylvia, *Kartierte Nationalgeschichte. Geschichtsatlanten im internationalen Vergleich 1860–1960*. Frankfurt am Main 2011, 568 s., ISBN 978-3-593-39427-5.
- [46] STEJSKAL, František, František Xaver Blanda zemřel. *Časopis katolického duchovenstva*, 1917, č. 1+2, s. 134–135. Dostupné z WWW: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=5974>> [cit. 2015–03–03].
- [47] WOLF, Armin, 100 Jahre Putzger – 100 Jahre Geschichtsbild in Deutschland (1877–1977). *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 29, 1978, s. 702–718.

Studie byla zpracována v rámci řešení projektu NAKI II Český historický atlas, č. DG16P02H010.